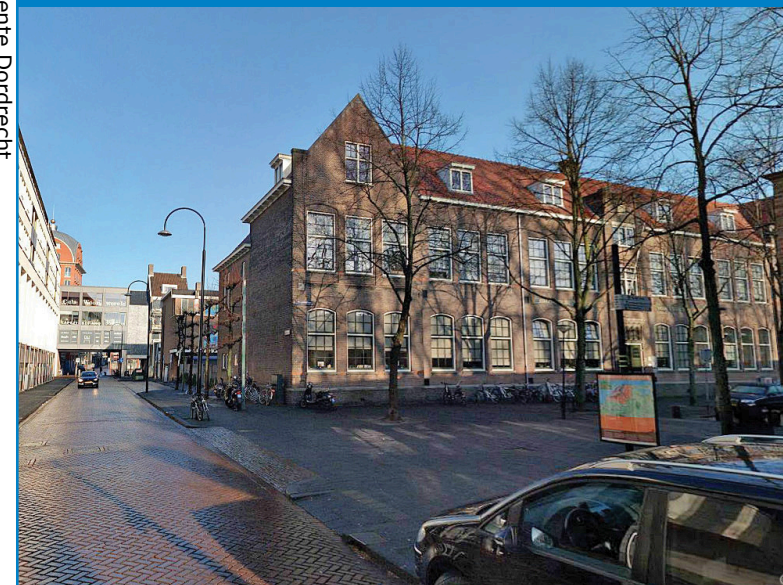

Kolfstraat 44, gemeente Dordrecht

Een archeologische opgraving en
verkennend, inventariserende boringen

M.C. Dorst

Vakteam Erfgoed /
Archeologie

Gemeente Dordrecht
Spuiboulevard 300
Postbus 8
3300 AA Dordrecht
www.dordrecht.nl/archeologie

Dordrecht Ondergronds 110

Kolfstraat 44,

gemeente Dordrecht

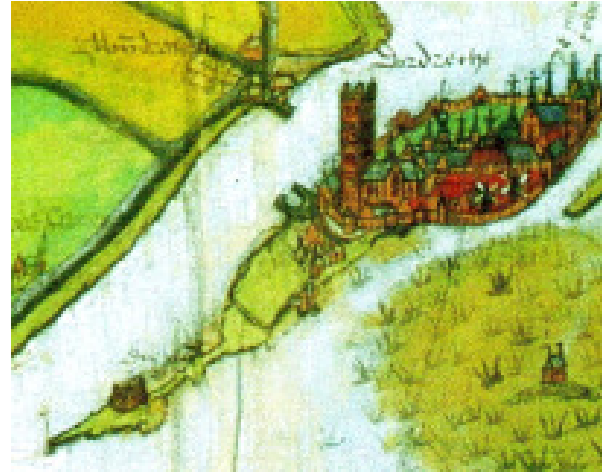
Een archeologisch opgraving en
verkenning, inventariserende boringen

M.C. Dorst

2019

Gemeente Dordrecht
Vakteam Erfgoed/Archeologie

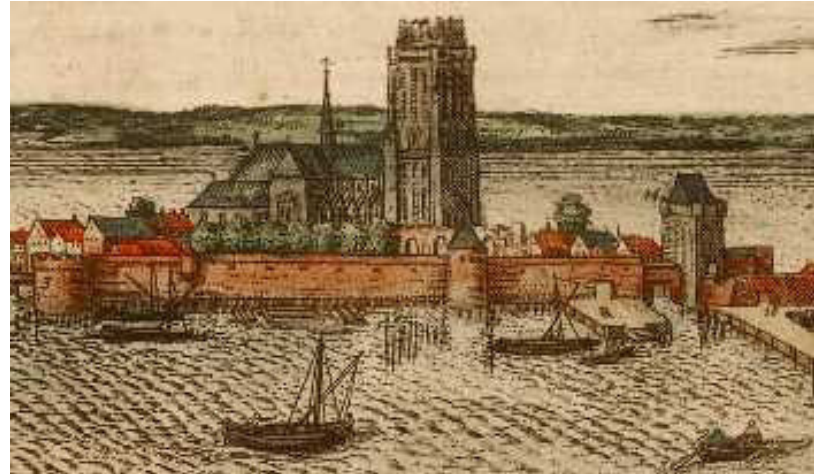
Colofon

ISSN: 1876-2379
Tekst: M.C. Dorst
Inhoudelijke toetsing: J. Hoevenberg
Redactie: J. Hoevenberg
Afbeeldingen: Gemeente Dordrecht, Vakteam Erfgoed/Archeologie,
tenzij anders vermeld.
Vormgeving: M.C. Dorst
Drukwerk: n.v.t.
Uitgave: Gemeente Dordrecht, januari 2019

Gemeente Dordrecht
Cluster Ruimtelijke Kwaliteit / Vakteam Erfgoed / Team Archeologie
P: Postbus 8, 3300 AA Dordrecht
T: (078) 7708223
E: monarch@dordrecht.nl
W: www.dordrecht.nl/archeologie.nl / www.facebook.com/DordrechtOndergronds

© Gemeente Dordrecht, 2019

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, elektronisch databestand of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoud

1 Inleiding	5
1.1 Onderzoekskader	5
1.2 Administratieve gegevens	5
2. Gegevens onderzoeksgebied	7
2.1 Onderzoeksgebied en huidig grondgebruik	7
2.2 Uitgevoerde werkzaamheden	8
3. Bureauonderzoek	9
3.1 Archeologische verwachting	16
4. Doel en vraagstellingen	17
5. Veldwerk	19
5.1 Methoden	19
5.2 Onderzoeksresultaten	20
5.2.1 Bodemopbouw	20
5.2.2 Archeologie	22
6. Samenvatting & Conclusies	23
Bronnen	27
Begrippen en afkortingen	29
Bijlage 1 Boorbeschrijvingen	31

Het onderzoeksgebied ten tijde van het onderzoek, gezien vanaf de Kolfstraat naar het oosten (foto: dhr. M.C. Dorst).

1 Inleiding

1.1 Onderzoekskader

Op 19 en 22 november 2018 is in het plangebied Kolfstraat 44 te Dordrecht een definitief archeologisch onderzoek in de vorm van een opgraving, variant archeologische begeleiding uitgevoerd. Dit gebeurde in het kader van een herinrichtingsplan waarbij de bestaande bebouwing deels gesloopt is waarna nieuwbouw zal plaatsvinden.

Voorafgaand aan het veldwerk is een bureauonderzoek (juli 2017) uitgevoerd waarin een gebiedsspecifieke archeologische verwachting is opgemaakt. Op basis van de resultaten is door bevoegd gezag bepaald dat een definitief onderzoek diende plaats te vinden door middel van een opgraving.¹

Hierbij moet opgemerkt worden dat vóór de start van het veldwerk is uitgegaan van de sloop en ontgraving van een deel van het terrein tot een diepte van 2,6 m – mv. Dit bleek bij de start niet meer te zijn dan maximaal 1,2 m –mv. Hierdoor was er alleen nog sprake op het aantreffen van archeologische waarden uit de jongere perioden (16e-20e eeuw). De aanleg van het vlak tot ca. 1,2 m – maaiveld is vervolgens begeleid.² Aansluitend is vanaf dit vlak een raai boringen uitgevoerd om, conform het PvE de diepere bodemopbouw binnen het plangebied te documenteren. Dit document betreft de rapportage van de resultaten van dit booronderzoek.

1.2 Administratieve gegevens

Aard onderzoek:	opgraven (variant archeologische begeleiding protocol 4004, BRL 4000, versie 4.1)
Projectcode:	1819
ARCHIS:	zaaknummer 4640663100
Periode:	Late Middeleeuwen – Nieuwe Tijd (ca. 14e – 20e eeuw)
Datum onderzoek:	19 en 22 november 2018
Gemeente/wijk:	Dordrecht/ Binnenstad
Straat:	Kolfstraat 44
Provincie:	Zuid-Holland
Kaartblad:	44A
RD centrum coördinaat:	105.533 / 425.276
Opdrachtgever:	cluster Publiksaccommodaties gemeente Dordrecht
Contactpersoon:	mevr. M. Oude Ophuis (projectleider)
Uitvoerder:	gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed/archeologie
Medewerkers:	dhr. M.C. Dorst (senior KNA-archeoloog, actorregister nummer 44280884), dhr. J. Nipius (veldmedewerker)
Bevoegde overheid:	gemeente Dordrecht
Autorisatie onderzoek:	dhr. J. Booij (clustermanager)
Autorisatie rapport:	mevr. J. Hoevenberg (senior KNA-archeoloog, actorregisternummer 59356510)
Status rapport:	goedgekeurde definitieve versie d.d. 18-12-2018
Archivering:	digitaal: archief vakteam erfgoed/archeologie E-depot Nederlandse Archeologie http://www.dans.knaw.nl) analoog: Stadsdepot gemeente Dordrecht (Dordrechts Museum/Collectie Archeologie)

1 Gemeente Dordrecht; Hoevenberg 2017: verwoord archeologisch advies nr. 17A90.

2 Deze afwijking is op 26-11-2018 aan bevoegd gezag voorgelegd, vastgelegd in het afwijkingsformulier veldwerk en geaccordeerd.

2. Gegevens onderzoeksgebied

2.1 Plan- en onderzoeksgebied en huidig grondgebruik

Het plangebied betreft een gymzalencomplex aan de Kolfstraat 44 in de binnenstad van Dordrecht (afb. 1 en 2). Het terrein meet 25 x 26 meter en wordt aan de westzijde begrensd door de Kolfstraat. De noordgrens is de Dwarsgang, de oostgrens wordt gevormd door achtertuinen van de huizen aan de Nieuwstraat en in het zuiden grenst het aan het schoolplein van de Dr. H. Bavinckschool aan de Museumstraat 67 (afb. 2). Het plangebied betreft een deel hiervan, namelijk het zuidoostelijk deel en een oostelijke strook waar funderingen van de school zijn verwijderd en gegraven is voor de aanleg van een nieuwe brandtrap. Deze delen hebben een oppervlak van circa 165 m² en hier is gegraven tot een diepte van maximaal 1,2 m – mv (afb. 2).

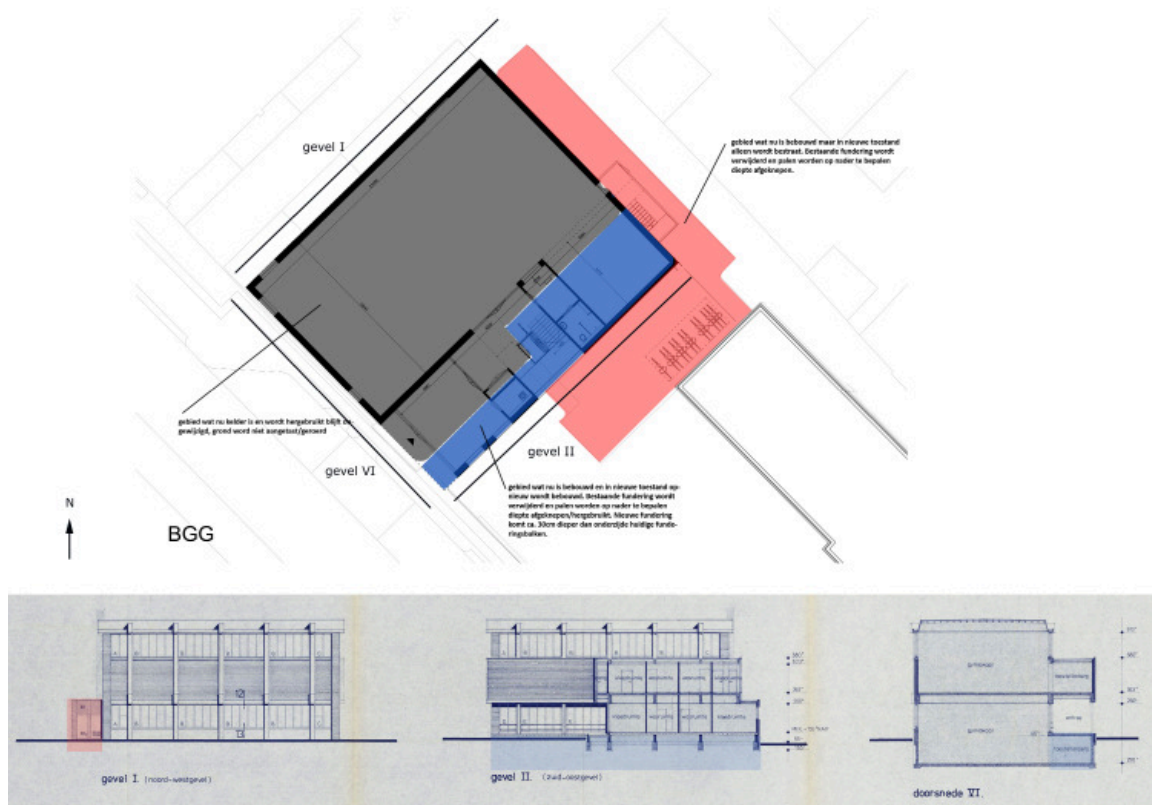
Afb. 1. De ligging van het plan- en onderzoeksgebied in Dordrecht (rood).

Afb. 2. Het plan- en onderzoeksgebied in detail.

2.2 Uitgevoerde werkzaamheden

De uitgevoerde werkzaamheden waren driedelig. Het grootste deel van het gebouw bestaat uit een verdiepte, ondergrondse gymzaal. Dit deel zal worden hergebruikt en blijft ongewijzigd (afd. 3, grijze deel, ca. 309 m²). In het zuid(oostelijk)deel van het plangebied bestaat de fundering uit een betonnen bekisting en vloer zonder diepere funderingspalen. Deze fundering met de betonnen liggers is tot een diepte van 1,2 m – mv verwijderd. Dit is het onderzoeksgebied waar sprake was de opgraving conform archeologische begeleiding. In dit deel is ook de diepere bodemopbouw gedocumenteerd door middel van boringen.

Afb. 3. Boven: het herinrichtingsplan met daarop de uit te voeren werkzaamheden. De gevelnummers verwijzen naar de doorsnedes op de bouwtekening uit 1975. Onder: bouwtekeningen van het complex uit 1975 (RAD inventarisnr. 20114b, bouwdoossiers). Op de doorsnedes zijn in kleur de referenties te zien van de te onderzoeken locaties (rood en blauw). In rood is het onderzoeksgebied weergegeven waarbinnen de ontgraving archeologisch is begeleid.

3. Bureauonderzoek

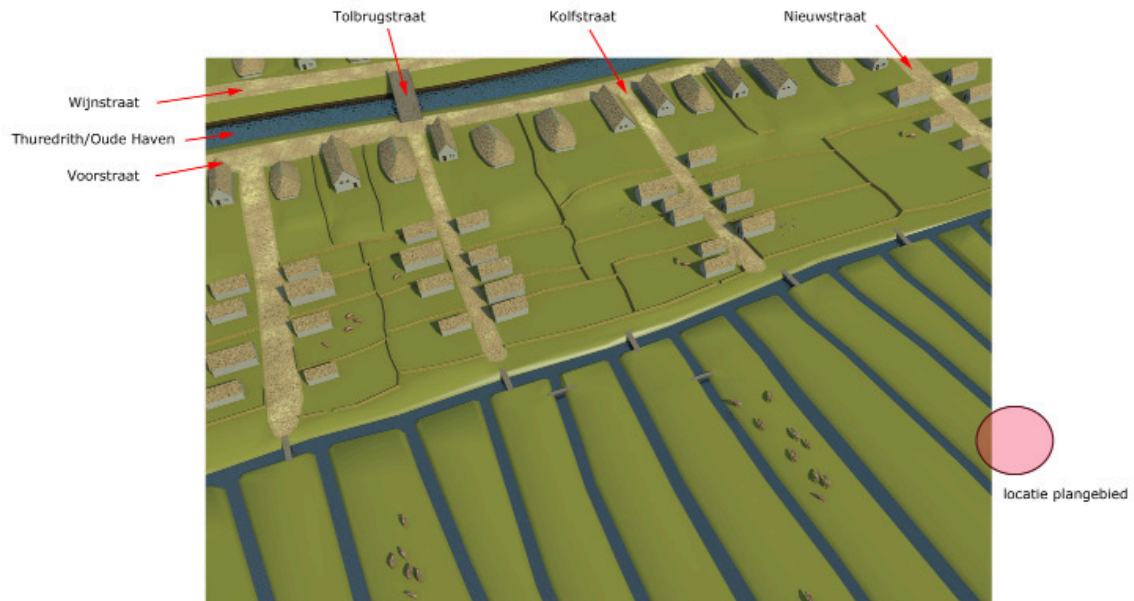
Ter completering van deze rapportage is hieronder het eerder uitgevoerde bureauonderzoek, met enkele aanvullingen integraal overgenomen.³

Historische gegevens

Het plangebied is gelegen in de middeleeuwse binnenstad binnen de zogenoemde Landzijde. Dit betekent dat het ten zuiden van de voormalige rivier de Thuredrith, de huidige Voorstraatshaven ligt. De stad is vanaf circa het begin van de 11e eeuw ontstaan op de hogere oevers van de Thuredrith. Op deze hogere oevers liepen wegen die de boerderijen verbonden; de huidige Voorstraat op de zuidoever en de Wijnstraat/Groenmarkt/Grotekerksbuurt op de noordoever. Dit zijn dan ook de oudste bewoningsassen van de stad. De Voorstraat maakte deel uit van de bedijking van de Dordtse Waard. Hierop en aan de dijk werd gewoond. Op basis van C14-datering van de oudste ophogingspakketten is bekend dat er sprake is van bewoning vanaf circa het begin van de 1e eeuw op beide oevers van de Thuredrith. De oudste historische bronnen dateren vanaf het einde van de 12e eeuw. Dit is bevestigd door archeologische onderzoeken aan en direct achter de Voorstraat. Zowel aan de Voorstraat 254, 252 en 252a als aan de Voorstraat 244 zijn bewoningssporen aangetroffen die dateren vanaf circa het einde van de 12e eeuw. Het gaat om ophogingspakketten, voorwerpen, afval- en mestkuilen en houtwerk dat toe te schrijven is aan houten huizen en daarbij behorende perceelscheidingen. Door het ontbreken van grootschaliger, gedetailleerder onderzoek naar de resten uit deze periode, bestaat er geen duidelijk beeld van de oudste bewoningsfase, tussen ca. 1000 en 1250 van Dordrecht.

Vanaf het midden van de 13e en zeker het begin van de 14e eeuw zijn er meer schriftelijke bronnen voorhanden waardoor ook de structuur van de middeleeuwse stad duidelijker wordt. Het plangebied is in de periode vóór circa 1250 nog niet bewoond en ligt ten zuiden van de hogere oeverwal in het lagergelegen komgebied van de Thuredrith. Dit komgebied zal wel grotendeels in cultuur zijn gebracht. Vanaf de hogere oeverwal werden er lange ontginningsloten in het lagergelegen komgebied gegraven. Hierdoor kon het ontwaterd worden waarna men het oorspronkelijke veenmoeras kon kappen, afbranden en omvormen tot landbouw en weidegrond. Vanaf de Voorstraat liepen er al wel verschillende uitvalswegen in zuidelijke richting het achterland in (afb. 4). Veel van deze stegen/straten zijn nu nog aanwezig, maar hebben vaak wel een andere naam gekregen. In eerste instantie reikten deze uitvalswegen tot aan de overgang van de hogere oeverwal naar het lagere komgebied. Deze grens liep ter hoogte van de Lange en Korte Breestraat-Statensplaats-Hofstraat-Doelstraat-Wijngaardstraat en zal zijn gemarkeerd door een brede sloot waarachter de landbouwpercelen lagen. Het plangebied ligt in het gebied tussen de uitvalsweg Kauwersinesteghe, de huidige Nieuwstraat in het noorden en de 's Matthys Stege, de huidige Kolfstraat in het zuiden (afb. 4).

3 Dorst 2017.

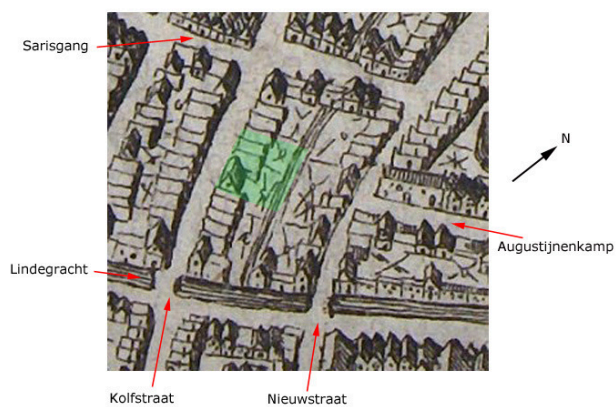
Afb. 4. Een reconstructie van de bebouwingssituatie tot circa 1250 (J. Nipius, 2014). Rechtsonder is bij benadering de locatie van het plangebied aangegeven. Het zal tot deze tijd deel hebben uitgemaakt van het landbouw- en weidegrondareaal van de boeren op de hoge oeverwal van de Thuredrith.

Vanaf circa 1250-1275 vinden de eerste stadsuitbreidingen plaats. De stad ontwikkelt zich door het verkrijgen van een tol tot een belangrijke overslag- en handelsplaats. Dit trekt ook andere ambachtslieden aan waardoor er gedurende deze periode noodzakelijk wordt om de lageregelegen komgebieden op te hogen en te ontwikkelen. Het plangebied is gelegen in één van deze laat 13e – begin 14e-eeuwse uitbreidingswijken. Bij deze stadsuitbreiding werden in het laatste kwart van de 13e eeuw de uitvalswegen in zuidelijke richting doorgetrokken tot aan de nieuwe stadsgracht (de huidige Spuihaven), die waarschijnlijk tussen 1271 en 1284 is gegraven. De laaggelegen gronden aan weerszijden van deze uitvalswegen worden opgehoogd met grond en stadsafval en raken vanaf het begin van de 14e eeuw in snel tempo bebouwd. De nieuwe bewoningassen worden vanaf het midden van de 14e eeuw gescheiden door het graven van zogenoemde spranten die het sluitstuk werden van de achtererven van de huizen aan de nieuwe straten. Deze doodlopende grachten waren aan één zijde aansloten op de bredere Lindegracht, de binnengracht die zorgde voor aan- en afvoer van water. De functie van de spranten zal meervoudig geweest zijn; ze deden dienst als riool, maar zorgden ook voor water dat bij verschillende ambachten gebruikt werd en zal ook als bluswater bij brand gebruikt zijn. Door gebruik te maken van de getijdenwerking en verschillende sluisen kon men op gezette tijden het gehele binnengrachtstelsel schoonspoelen en het vervuilde water spuien in een laaggelegen gebied ten zuiden van de Spuiport.

Aangenomen wordt dat zich in het gebied in eerste instantie allerlei ambachtslieden vestigden die met hun werkplaatsen (stank)overlast veroorzaakten, als (brand)gevaarlijk en vervuilend werden beschouwd of veel ruimte innamen. De nieuwe 'wijkindeling' uit het begin van de 14e eeuw is nog op veel kaarten uit de 16e tot 19e eeuw herkenbaar (afb. 5 en 6).

De oudst bekende kaart waarop de locatie van het plangebied enigszins gedetailleerd is weergegeven dateert uit de late 16e of begin 17e eeuw. Op een kaart van Guicciardini uit 1581 in een publicatie van Blaeu uit 1612 is te zien dat er in het noordelijk deel van het plangebied huizen zijn aangegeven en het zuidelijk deel lijkt onbebouwd. Er staat wel wat aangegeven, maar het is niet duidelijk wat het is (afb. 5). Mogelijk gaat het om een pand dat parallel aan de Kolfstraat staat, zoals dat lijkt weergegeven op andere kaarten uit dezelfde periode, onder andere van Janssonius uit 1581 en van Braun & Hogenberg uit 1583. Echter, op andere kaarten zijn deze percelen als onbebouwde groene zones weergegeven, bijvoorbeeld op een kaart van Claesz. uit 1609 en een kaart van Guicciardini uit 1633 (afb. 5).

De oostelijke grens van de erven (en het plangebied) bestaat uit de sprant die de bouwkevels aan de Kolfstraat en Nieuwstraat scheidde.

Afb. 5. Boven: het plangebied (groen) bij benadering weergegeven op een uitsnede van een kaart van Guicciardini die de situatie tussen 1581 en 1612 weergeeft. Hierop zijn in het noordelijk deel huizen weergegeven en in het zuidelijk deel mogelijk een onbebouwd perceel. Onder: het plangebied weergegeven op een uitsnede van een kaart van Guicciardini uit 1633. Hierop zijn in het noordelijk deel haaks op de Kolfstraat georiënteerde huizen te zien en in het zuidelijk deel een groot pand dat parallel aan de straat staat.

Deze bebouwingssituatie blijft bestaan tot in de vroege 19e eeuw. Op de kadastrale minuut uit 1832 is de bebouwing accuraat weergegeven (afb. 6). Hierop zijn alleen haaks op de Kolfstraat georiënteerde huizen te zien. Wel is opvallend dat de zuidelijke twee huizen/kavels op hun achtererf een aantal percelen hebben met een eigen kadastraal nummer. Dit zou mogelijk iets te maken kunnen hebben met de afwijkende bebouwing of lege erven die zijn weergegeven op de oudere kaarten.

Afb. 6. Het plangebied weergegeven op de kadastrale minuut 1832.

Van noord naar zuid gaat het om de volgende (1832) kadastrale nummers 1165, 1166, 1167, 1168 (hele panden met erven), 1169, 1170 en 1176 (achterste delen huizen met erven) en op achtererven van 1170 en 1176 de percelen 1171-1175. Ook de sprant is waarschijnlijk binnen het plangebied aanwezig (afb. 6).

Het noordelijkste perceel 1165 was in bezit van de timmerman Daniel Ouburg en betreft een huis, gebouw en erf. Het pand, gebouw en erf daarnaast (1166) was van Dingena[van] Dalen, de weduwe van Johannes Groenenberg. Hiernaast (1167) woonde Adriaan Schotel die metselaar was. Het naastgelegen huis en erf (1168) was van Frans (Tinitel?), van wie het beroep onbekend is. Perceel 1169 was in bezit van de erven van Jacobus Nieuwenhuizen. En de zuidelijke kavels met de verschillende kadastrale nummers 1170-1176 waren in bezit van de timmerman Hendrik de Meer. Ook op de percelen op de achtererven van de huizen op kavels 1170 en 1176 stonden huizen (kadastrale nummers 1171-1175). Mogelijk gaat het hier om een timmermansbedrijf met inwonende arbeiders.

Door de economische achteruitgang in de 18e en 19e eeuw vervielen veel panden in deze ambachtswijk tot onbewoonbaar verklaarde krotten.

Mede door toedoen van een cholera-epidemie werd besloten de vele binnengrachten te dempen. De sprant tussen de erven van de huizen aan de Kolfstraat en de Nieuwstraat werd in de 2e helft van de 19e eeuw gedempt. In 1910 werd net ten zuiden van het plangebied, op de hoek met de Museumstraat een bijzondere lagere school gebouwd (afb. 8).

Afb. 7. De Kolfstraat tussen 1953 en 1957, vóór de grootschalige sloop van de huizen gezien in de richting van de Vest (achtergrond). De voormalige Dwarsgang (huidige verlengde Sarisgang) is herkenbaar als een streep licht achter de uitgangsborden. Van de huizen in het plangebied zijn alleen enkele voorgevels te zien. Het pand linksachter met de hoge nokken is de nu nog aanwezige Museumstraatschool (de huidige Dr. H. Bavinckschool). Hiernaast, mogelijk deels in het plangebied, lijken er al enkele huizen te zijn gesloopt (RAD, inventarisnr. 552_322508).

Afb. 8. Links: de Kolfstraat tussen 1960 en 1964 gezien in de richting van de Dwarsgang met rechts de zijgevel en -ingang van de Museumstraatschool. Achter de muur van de speelplaats is de bebouwing in het plangebied te zien (RAD, inventarisnr. 947_1708). Rechts: Het zuidelijk deel van het plangebied tijdens de sloop in 1967 met links daarnaast de Museumstraatschool (RAD, inventarisnr. 554_34799).

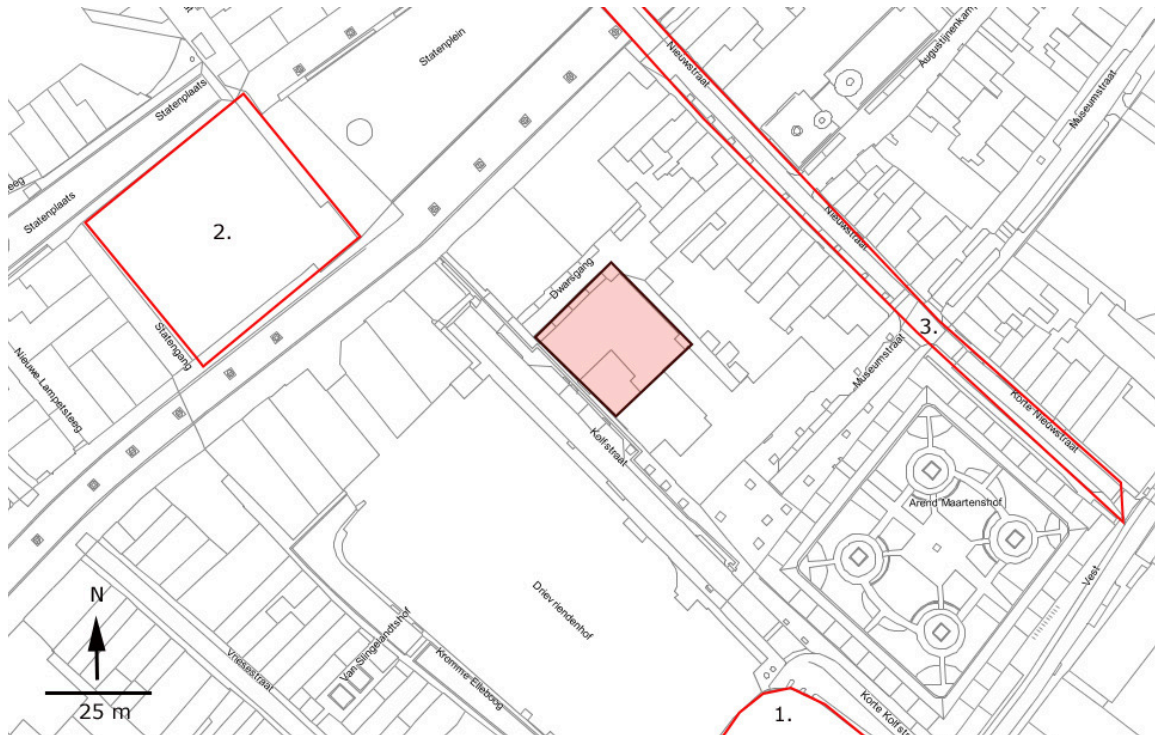
In 1967 werden de huizen in het plangebied gesloopt, waarna in 1976 het huidige gymzalencomplex is gebouwd (afb. 9).

Afb. 9. Het plangebied in 2017 gezien in noordelijke richting met rechts de Museumstratschool die op bovenstaande, oudere foto's te zien is.

Geologische en archeologische gegevens

Van het plangebied zelf zijn geen archeologische gegevens bekend. Wel zijn er in de directe omgeving verschillende archeologische onderzoeken uitgevoerd (afb. 10).

Afb. 10. Enkele van de oudere, archeologische onderzoekslocaties rond het plangebied (midden). De cijfers verwijzen naar de vermeldingen in de tekst.

Op basis van een archeologische kabeltracébegeleiding in 2015 is een goed NW-ZO bodemprofiel bekend (afb. 10, nr. 3). Het Hollandveen Laagpakket ligt hier op een diepte rond 5 m – NAP (ca. 6 m – mv). Daarop is een pakket komklei van de Thuredrith aanwezig met een dikte tussen 55 en 79 cm. Het pakket kan al zijn afgezet vanaf ten minste de IJzertijd. Er was hier sprake van een laaggelegen komgebied tussen de rivieren Thuredrith en Dubbel. In de top van de afzetting zijn antropogene indicatoren aanwezig waaruit blijkt dat het gebied gedurende de tweede helft van de 13e eeuw vermoedelijk in gebruik was als landbouwgrond. Een fragment bot uit dit niveau is gedateerd tussen 1265 en 1290. Hierop is een dik pakket kunstmatige ophogingen aanwezig. Het gaat om ophogingen die dateren vanaf de periode dat hier een nieuwe ambachtswijk werd gerealiseerd: vanaf het einde van de 13e en begin van de 14e eeuw. De top van het oudste ophogingspakket (tot circa 1400) ligt tussen 1,5 en 2 m – mv (2,5-3 m – mv). Daarop is een tweede fase van ophogingen aanwezig die geassocieerd kan worden met de periode waarin men in deze wijk met baksteen is gaan bouwen. Deze ophogingen, die dateren tot circa het einde van de 16e en begin van de 17e eeuw, reiken tot aan het huidige maaiveld.

Gedetailleerde gegevens over het ontstaan en de aard van deze ambachtswijk is bekend van de locatie Statenplein op circa 50 m ten noordwesten van het plangebied (afb. 10, nr. 2). Hier is tussen 1997 en 2000 een grootschalige onderzoek uitgevoerd waarbij een groot bouwblok tussen de Kolfstraat en Kromme Elleboog is opgegraven.

De gegevens van dit onderzoek zijn waarschijnlijk grotendeels ook van toepassing op het plangebied aangezien het deel uitmaakt van dezelfde ambachtswijk. In de periode vóór de aanleg was hier sprake van een laaggelegen landbouw- en weidegrondareaal. In de top van het komklei-op-veenlandschap zijn enkele ontginnings-/percelingsloten aangetroffen die zijn ingegraven vanaf de hoger gelegen oeverzone ter hoogte van de Voorstraat. De wijk is ontstaan tussen circa 1250 en 1325 toen men vanuit de doorgetrokken uitvalswegen dikke pakketten grond heeft opgebracht. In eerste instantie bestond de bebouwing langs deze staten, waaronder de Kolfstraat, uit grote, vrijstaande houten huizen waarin ambachtslieden zoals leerbewerkers woonden en werkten. De top van het leef-/loopniveau uit deze periode tussen 1300-1400 lag tussen 2,3 en 2,9 m – NAP.

De sprant die als achtererfscheiding tussen de straten liep, is vermoedelijk rond het midden van de 14e eeuw aangelegd.

Vanaf ongeveer het begin van de 15e eeuw is er sprake van toenemende verstening van deze wijk. Meer en meer huizen worden gedeeltelijk of geheel herbouwd met bakstenen. Voorafgaand is er nog steeds sprake van (perceelsgebonden) ophogen van de erven. Vanaf de 15e eeuw is er sprake van een aaneengesloten lint van bakstenen huizen aan weerszijden van de straten, waaronder ook de Kolfstraat. Hierin woonden voornamelijk kleine ambachtslieden waaronder, vanaf de 16e eeuw, veel spinners, wevers en speldenmakers. Dit geldt ook voor de bewoners aan de Kromme Elleboog. Er zijn enkele aanwijzingen dat er aan de Kolfstraat mogelijk welvarender mensen woonden. Resten van bakstenen huizen en de bijbehorende erfsporen uit deze periode zijn aanwezig tussen circa 0 en 2 m – NAP.

Hierop is vervolgens in de volgende twee eeuwen doorgebouwd. Funderingsresten van de huizen en erfsporen uit de periode 16e – 20e eeuw waren aanwezig vanaf het maaiveld; direct onder de slooplaag uit de jaren '60 (circa 1 m dik).

Erfsporen uit alle perioden betreffen afvalkuilen, beerputten en –kuilen, waterputten, goten, bakstenen achterhuizen, houten betimmeringen en maaiveldverhardingen. Daarnaast is ook een deel van het sprant opgegraven. In al deze gesloten afvalcontexten zijn grote hoeveelheden vondsten aangetroffen die veel informatie opleverden over de bewoners van de wijk door de eeuwen heen.

Een vergelijkbaar beeld is verkregen voor de onderzoekslocatie parkeergarage Drievriendenhof op circa 75 m ten zuidwesten van het plangebied (afb. 10, nr. 3). Hier is in 1989 onderzoek uitgevoerd door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB). Hier zou de eerste (bakstenen) bebouwing dateren uit de 15e eeuw. Uit de (vermoedelijk) 16e eeuw werden 10 grote en ingegraven, vierkante houten bakken gevonden. Deze waren 1,8 m in het vierkant, waren ook 1,8 m diep en hadden opgemetselde randen van baksteen. De bakken zijn toegeschreven aan een leerlooierij (afb. 11). Aanwijzingen hiervoor zijn een kalkaanslag op putranden, de vondst van veel runderschedels in de naaste omgeving en de vondst van een pikhaak in één van de bakken. Dit ambachtsbedrijf was vermoedelijk ook in het eerste kwart van de 17e eeuw nog aanwezig. Vervolgens was er sprake van nieuwbouw uit de 17e eeuw die grotendeels is blijven staan tot de sloop van de wijk in de jaren '60 van de vorige eeuw.

Afb. 11. Enkele van de houten bakken die zijn toegeschreven aan een leerlooiersbedrijf uit de 16e en begin 17e eeuw tijdens het onderzoek op de Drievriendenhof locatie in 1989 (RAD, inventarisnr. 552_312024).

3.1 Archeologische verwachting

Op grond van bovenstaande informatie kan de volgende specifieke, archeologische verwachting voor het onderzoeksgebied worden opgemaakt:

In het onderzoeksgebied zijn binnen de verstoringsdiepte van maximaal 1,2 m – mv resten te verwachten van de achtererven van de huizen die aan de Kolfstraat gestaan hebben. Het zal gaan om de resten uit de bebouwingsperiode vanaf de 16e tot 20e eeuw. Resten van de huizen zelf worden in deze zone niet verwacht. Op de erven zullen goten, riolen, afval- en waterputten en –kuilen aanwezig zijn. Eventueel kunnen er ook speciale leerlooierskuipen /-bakken aanwezig zijn. In de strook achter het gymzalencomplex (de brandgang) worden de resten van een doodlopend grachtje (sprant) verwacht. Het is onduidelijk of er binnen de verstoringsdiepte van 1,2 m – mv ook beschoeiingen/kademuren en oudere opvullingen van de sprant aanwezig zijn.

Binnen het gehele onderzoeksgebied zal sprake zijn van een sloop-/puinlaag uit de jaren '60 van de vorige eeuw. Het is onbekend hoe diep er destijds is gesloopt en tot welke diepte men de bodem heeft verstoord bij de aanleg van het gymzalencomplex.

4. Doel en vraagstellingen

Het hoofddoel van veldwerk was het toetsen van de archeologische verwachting uit het bureauonderzoek en het documenteren van de aanwezige archeologische waarden conform de eisen in het PvE. Voor het veldwerk zijn in het Programma van Eisen de volgende vraagstellingen geformuleerd⁴:

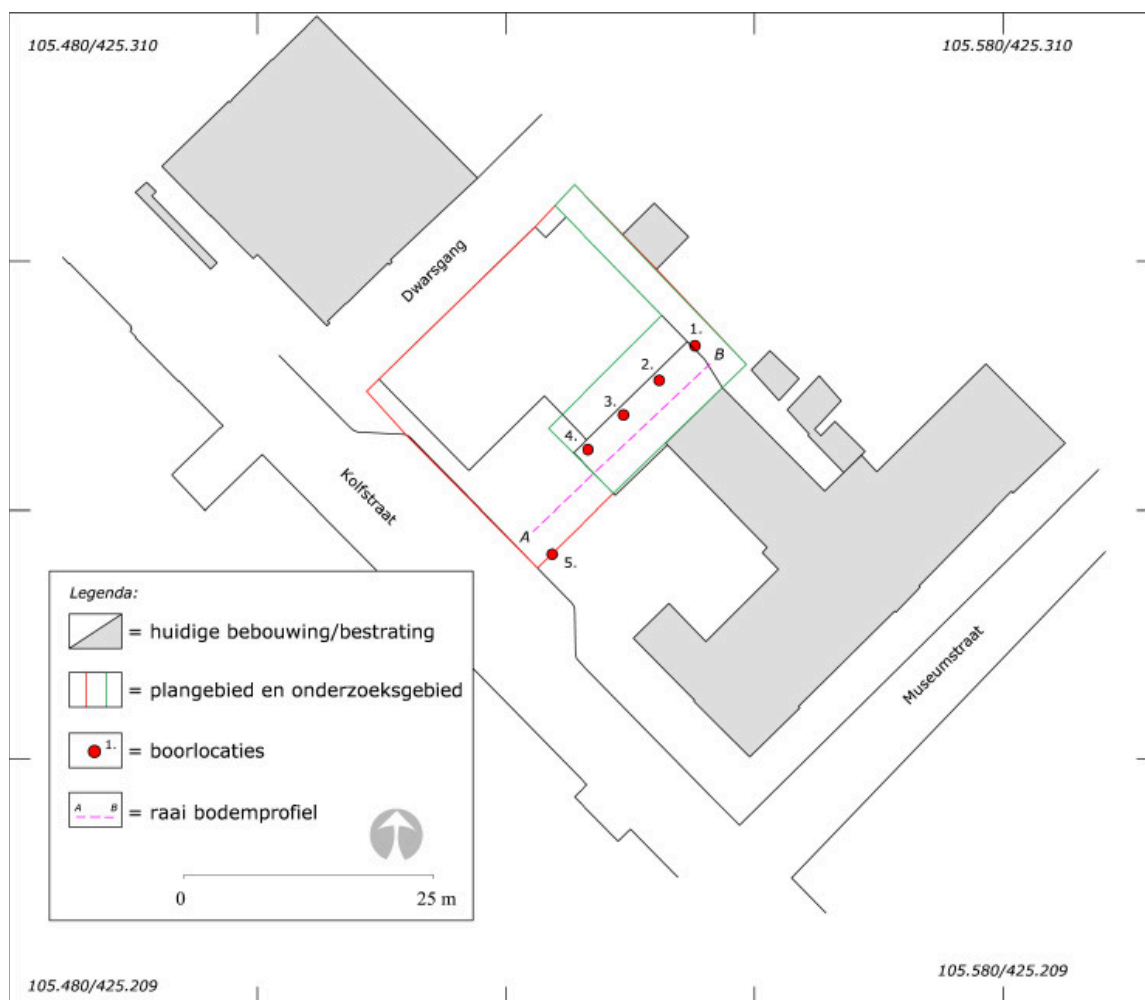
- *Is er sprake van intacte bewoningssporen? En zo ja, wat is hiervan de aard, diepteligging, datering, omvang en conservering? Specifiek: Zijn er aanwijzingen voor de aanwezigheid van verschillende ambachten in dit deel van de uitbreidingswijk, met name van leerlooiers?*
- *Hoe passen deze opgravingsgegevens in het grotere beeld van deze uitbreidingswijk zoals we dat kennen van de opgravingen op het Statenplein (1997-2001)?*

4 Gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed, Dorst 2018, PvE nr. 2018-5, Archeologische opgraving variant begeleiding nieuwbouw gymzalencomplex Kolfstraat 42-44, gemeente Dordrecht.

5. Veldwerk

5.1 Methoden

Het veldonderzoek heeft plaatsgevonden op 19 en 22 november 2018. Deze is uitgevoerd conform het PvE maar wel met de wijziging dat er niet gegraven is tot een diepte van 2,6 m – mv, maar slechts tot 1,2 m – mv.⁵ Het begeleiden van de ontgraving heeft plaatsgevonden op 19 november. Hierbij is geconstateerd dat het onderzoeksgebied tot de maximale sloop- en ontgravingsdiepte van 1,2 m – mv geheel verstoord was. Vervolgens is op 22 november een raai boringen gezet om de diepere bodemlagen, conform het PvE in kaart te brengen. Haaks op de Kolfstraat zijn binnen één boorraai vijf boringen gezet. De boorraai besloeg de lengte van het hele (voormalige, middeleeuwse) erf vanaf de Kolfstraat tot aan/in de sprant die het erf aan de achterzijde begrensdde. De boringen zijn uitgevoerd met een gutsboor met een diameter van 3 cm. Alle boringen zijn doorgezet tot in de natuurlijke ondergrond (Hollandveen Laagpakket). Het onderzoek is uitgevoerd conform de richtlijnen van de KNA 4.1 (2018). Vondsten uit de verschillende boringen zijn in het veld bekeken/gedetermineerd; er zijn geen vondsten meegenomen.⁶

Afb. 12. Een overzicht van de ligging van de boringen en de raai van het geo-archeologisch bodemprofiel.

5 Deze afwijking is op 26-11-2018 aan bevoegd gezag voorgelegd, vastgelegd in het afwijkingsformulier veldwerk en geaccordeerd.

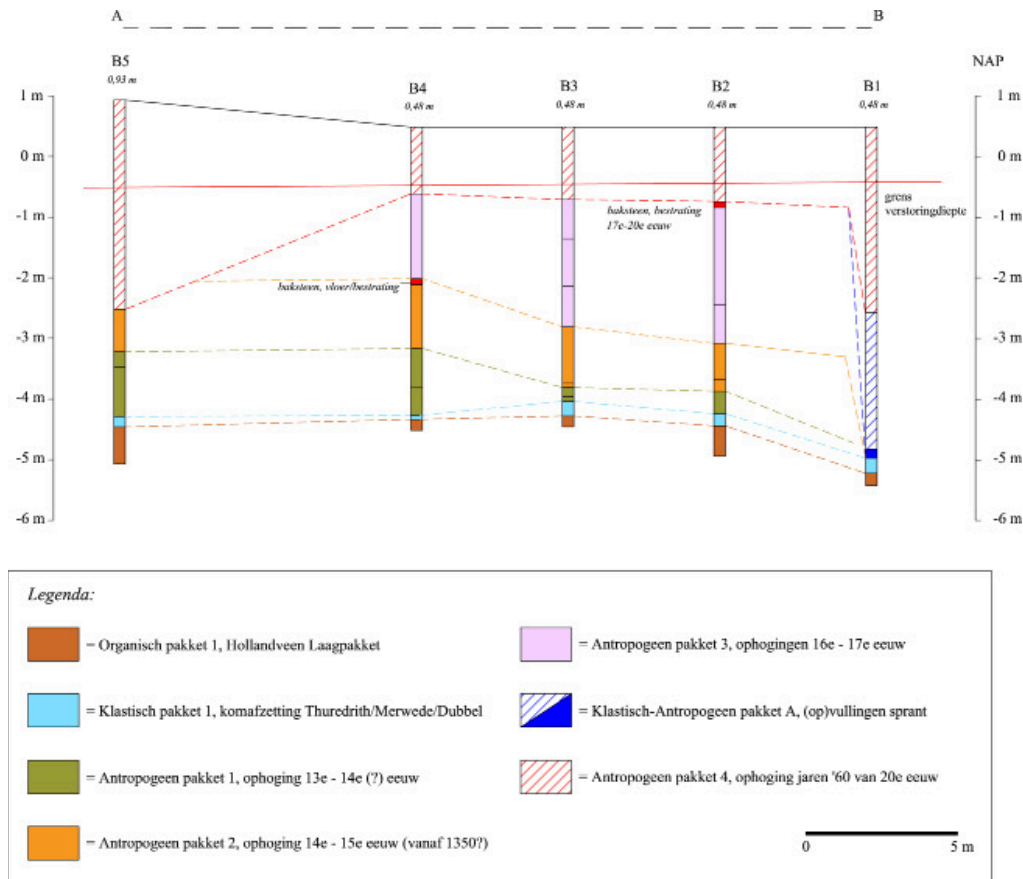
6 Vondsten bekeken/gedetermineerd in het veld (niet verzameld) door dhr. M.C. Dorst, actorregister-nummer 44280884 (KNA Specialist Materialen).

5.2 Onderzoekresultaten

Als eerste zal de bodemopbouw worden besproken, gevolgd door de archeologische aspecten.

5.2.1 Bodemopbouw

In afbeelding 13 is een interpretatie van de geo-archeologische bodemopbouw binnen het plangebied, op basis van boorraai A-B gepresenteerd. Hieronder volgt, van onder naar boven, een beschrijving van de zeven bodemeenheden die zijn onderscheiden. Deze eenheden zijn weergegeven in een geïnterpreteerd bodemprofiel.

Afb. 13. De geo-archeologische interpretatie van de bodemopbouw op basis van de boorraai A-B. Voor de locatie van de raai en de boringen, zie afbeelding 12.

Organisch pakket 1 (Hollandveen Laagpakket)

In alle boringen bestaat het oudste, aangeboorde bodempakket uit de veenafzetting die behoort tot het Hollandveen Laagpakket van de Formatie van Nieuwkoop. Het veen is mineraalarm tot (sterk) kleilig en bevat soms hout- en rietresten. De top van het veenpakket ligt tussen boringen 5 en 2 tussen 4,4 en 4,2 m – NAP (resp. B5 en B3). In boring 1 ligt deze dieper, namelijk op 5,2 m – mv.

Klastisch pakket 1 (komkleiafzetting Thuredrith/Merwede/Dubbel)

In alle boringen is op het veenpakket een laag komklei aanwezig. Deze bestaat uit (licht) bruingrijze tot grijze licht tot sterk siltige klei. In de top zijn humusvlekken aanwezig. De top van deze komafzetting ligt tussen 4,03 en 4,9 m – NAP (resp. B3 en B1) en heeft een gemiddelde dikte van 18,5 cm. Klastisch pakket is afgezet in de periode voorafgaand aan de middeleeuwse ontginning van het gebied, tot circa begin 11e eeuw. Klastisch pakket 1 behoort tot de Formatie van Echteld.

Antropogeen pakket 1 (ophogingen, 13e - 14e eeuw (?))

Dit betreft het eerste en oudste ophogingspakket op deze locatie en is aangetroffen in de boringen 2-5. Het is een gevarieerd pakket dat in iedere boring anders van aard is. In boring 5 bestaat het uit donker roodbruin, sterk kleilig veen met mestlaagjes of -brokken, kleibrokken en een fragment roodbakkerend keramiek. In boring 4 bestaat het uit (licht) grijsbruine, venige en siltige klei met zand(brokken) met een fragment keramiek/puin. En in boring 3 bestaat het pakket uit licht bruingrijze, sterk zandige klei en enkele fragmenten rood keramiek/puin. In boring 2 bestaat het uit grijsbruine, siltige klei met (verspitte) veenlagen. Het ophogingspakket is opgebracht vanaf de Kolfstraat(zijde); hier is het pakket het dikst en het hoogst aanwezig. Tussen boringen 5 en 4 ligt de top op circa 3,22 m – NAP (4,1 - 3,6 m – mv) en heeft deze een dikte van circa 1 m. Vanaf boring 4 (circa 12-15 m vanaf de Kolfstraat) in noordoostelijke richting duikt het pakket tot 3,8 m - NAP en wordt dunner, tot circa 37-23 cm (resp. B2 en B3).

Dit ophogingspakket komt qua diepteligging en dikte overeen met zoals het is aangetroffen tijdens de opgravingen op het Statenplein tussen 1997-2001 (afb. 14).⁷ Op basis hiervan kan mogelijk aangenomen worden dat dit pakket in ongeveer dezelfde periode is opgebracht. Het kan voorlopig gedateerd worden in de periode 13e-14e eeuw (mogelijk rond ca. 1350).

Antropogeen pakket 2 (ophogingen, 14e – 15e eeuw, vanaf ca. 1350?)

Dit betreft een tweede fase van ophogingen van het gebied. Dit pakket bestaat uit (licht) bruin tot bruingrijze siltige tot zandige klei met houtresten, onverbrand bot, mosselschelp, rode keramiek puntjes en één randfragment van een keramiek pot/grape. Deze was aan de buitenzijde voorzien van geheel loodglazuur en aan de binnenzijde enkele spatzen en kan mogelijk gedateerd worden in het begin van de 15e eeuw.

In de top hiervan is in boring 4 een laag (?) baksteen gevonden die mogelijk een vloer of bestratingsniveau aangeeft. In boring 5 is de top van dit pakket verstoord door graafwerkzaamheden uit vermoedelijk de jaren '60 van de vorige eeuw.

De top van het pakket ligt in boring 4 op 2 m – NAP (ca. 2,5 m – mv) en duikt in noordoostelijke richting naar circa 3 m – NAP (ca. 3,5 m – mv). Het pakket heeft aan de Kolfstraatzijde een dikte van ca. 115 cm (en meer) en op de achtererven een dikte van circa 80 cm. Ook dit pakket is vergelijkbaar met de ophogingen die zijn aangetroffen bij de opgravingen op het Statenplein.⁸

Antropogeen pakket 3 (ophogingen, 16e – 17e eeuw)

Dit betreft een derde fase van ophogingen van het gebied die zullen dateren uit de periode 16e en 17e eeuw. Dit pakket bestaat uit licht tot donker bruingrijze, (sterk) zandige klei met verbrande en onverbrande mortel- en baksteenresten en mosselschelp. De top ligt tussen 0,6 en 0,74 m – NAP (resp. B4 en B2, 1,1-1,22 m – mv). In boring 2 was op 1,22 m – mv een maaiveldverharding bestaande uit gele baksteen van het formaat IJsselsteen aanwezig.⁹ Het zal gaan om een verharding van een achtererf dat kan dateren uit de 17e – 20e eeuw.

De dikte van het ophogingspakket ligt tussen (ten minste) 140 cm ter hoogte waar de huizen aan de Kolfstraat gestaan hebben tot 234 cm op de achtererven. Door deze ophogingen is het oorspronkelijke hoogteverschil tussen de huizen aan de Kolfstraat en de achtererven tot aan de sprant opgeheven.

Klastisch-Antropogeen pakket A ((op)vullingen sprant)

Dit betreft de opvullingen van de sprant die de begrenzing vormde van de achtererven van de Kolfstraat en de Nieuwstraat. Opvallend is dat het niveau komklei-op-veen niet is vergraven; dit betekent dat er al een pakket ophogingen aanwezig is geweest waarin de sprant is uitgegraven. De sprant zal zijn ingegraven vanuit de top van antropogeen pakket 2. Aangezien van de opgraving Statenplein bekend is dat de spranten rond 1350 zijn gegraven, kan deze datering (terminus ante quem) gebruikt worden voor antropogeen pakket 2. De sprant bleek hier grotendeel geschoond/leeggemaakt; geheel onderin is mogelijk nog een restant van de watervoerende opvulling aanwezig.

7 Dorst e.a. 2014, pag. 21-24: Antropogeen pakket 1, dikte ca. 80 cm, top op 4 m – NAP.

8 Dorst e.a. 2014, pag. 21-24: Antropogeen pakket 2, dikte tussen 100 en 300 cm, top aan straatzijde Kromme Elleboog op 2,37 m – NAP en achtererf op 2,9 m – NAP.

9 Dit niveau ligt direct onder het vlak dat is aangelegd en de waarneming is gebaseerd op het vrijmaken van een klein deel van deze verharding.

Dit bestaat uit bruingrijze, siltige klei en heeft een dikte van 15 cm (top op 4,8 m – NAP, ca. 5.3 m – mv). Hierop is een dik pakket donkergrijs-zwart, matig grof zand aanwezig waarin een fragment glas en fragmenten (baksteen)puin aanwezig waren. Dit pakket is mogelijk te dateren in de 19e eeuw ná 1854, toen geleidelijk aan de spranten zijn dichtgeworpen. Hierop is nog een tweede pakket grijs zand met een dikte van 215 cm. Dit is mogelijk aangebracht gedurende de herinrichting in de jaren '60 van de vorige eeuw, mogelijk voor de aanleg van een riool in de gedempte sprant/gracht.

Antropogeen pakket 4 (ophoging, 20e eeuw)

Het jongste ophogingspakket betreft een pakket grijs straatzand dat aanwezig was onder de funderingsvloer. Dit is opgebracht tijdens de herinrichting en bouw van het gymzalencomplex in de jaren '60 van de vorige eeuw. Het heeft een dikte tussen 110 en 345 m. Met name direct aan de Kolfstraat (thv B5) bleek de ondergrond tot grote diepte verstoord.

5.2.2 Archeologie

Tijdens het veldwerk zijn tot een diepte van 1,2 m – mv geen onverstoorde ophogingen en grondsporen aangetroffen. In boring 2 is vlak onder het verstoorde niveau op 0,74 m – NAP (1,22 m – mv) een maaiveldverharding aangetroffen van gele baksteen van het formaat IJsselsteen. De (onverstoorde) top van de ophogingen uit de 16e-17e eeuw zijn ter hoogte van boring 4 bijna geraakt. Vanaf hier tot aan de Kolfstraat was echter een talud oplopend tot aan het huidige maaiveld gemaakt dat niet verder verstoord werd. Daarbij komt ook dat er verder richting de Kolfstraat sprake is van een diepe verstoring, tot in de top van antropogeen pakket 2. Of dit lokaal is, of voor het gehele deel vanaf de straat tot boring 4 geldt, is niet bekend.

6. Samenvatting & Conclusies

Op 19 en 22 november 2018 is in het plangebied Kolfstraat 44 te Dordrecht een archeologisch onderzoek uitgevoerd. Dit bestond uit een begeleiding tot een diepte van de maximale verstoring van circa 1,2 m – maaiveld. Voor het vaststellen van de dieper gelegen bodemopbouw zijn aansluitend enkele boringen uitgevoerd. In het zuidelijk deel van het plangebied zijn vijf boringen gezet tot in de natuurlijke ondergrond. Ten aanzien van de geformuleerde vraagstellingen is het volgende geconstateerd:

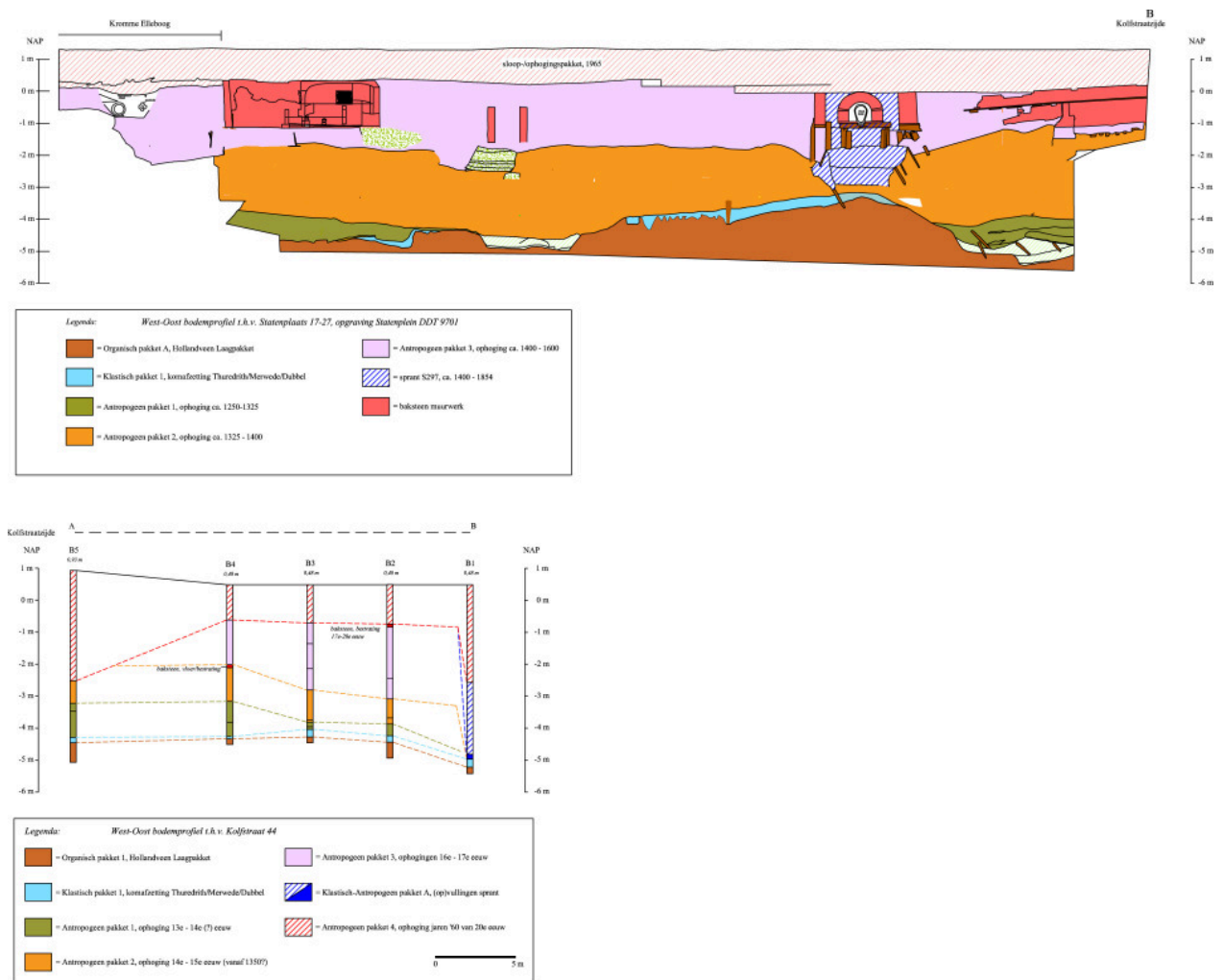
- *Is er sprake van intacte bewoningssporen? En zo ja, wat is hiervan de aard, diepteligging, datering, omvang en conservering? Specifiek: Zijn er aanwijzingen voor de aanwezigheid van verschillende ambachten in dit deel van de uitbreidingswijk, met name van leerlooiers?*

Er zijn binnen de maximale verstoringsdiepte van ca. 1,2 m – mv geen intacte bewoningssporen en ophogingslagen aangetroffen. De specifieke vraag of dit deel van de uitbreidingswijk (gedurende de 16e-17e eeuw) zijn gebruikt voor/door leerlooiers kan (dus) niet beantwoord worden.¹⁰

- *Hoe passen deze opgravingsgegevens in het grotere beeld van deze uitbreidingswijk zoals we dat kennen van de opgravingen op het Statenplein (1997-2001)?*

Er zijn geen opgravingsgegevens verkregen voor dit deel van de 13e-eeuwse uitbreidingswijk. Wel is de bodemopbouw door middel van boringen bepaald voor het deel vanaf de Kolfstraat tot aan/in de sprant die de scheiding vormde met de achtererven van de Nieuwstraat. Hoewel een goede, relatieve datering door de afwezigheid van (veel) vondstmateriaal ontbreekt, is wel een vergelijking met de ophogingen op het Statenplein mogelijk op basis van aard, dikte en diepteligging. Hieruit blijkt dat er een vergelijkbaar pakket aan ophogingen aanwezig is die waarschijnlijk gedurende dezelfde perioden zijn opgebracht (afb. 14).

¹⁰ Er zijn in de boringen verschillende fragmenten onverbrand bot aangetroffen, maar dit komt veelvuldig voor in stedelijke ophogingspakketten en is niet indicatief voor één bepaald ambacht.

Afb. 14. Een vergelijking tussen oost-west georiënteerde bodemprofielen van de opgravingslocatie Statenplein (Dorst e.a. 2014) en de boringen aan de Kolfstraat 44.

Dieper gelegen is sprake van een laaggelegen komklei-op-veenlandschap. Hierop zijn verschillende ophogingspakketten aanwezig. De oudste dateert mogelijk uit de aanlegfase van de stadsuitbreiding gedurende de tweede helft van de 13e en begin 14e eeuw. Dit pakket is direct langs de Kolfstraat dikker, zoals dat ook waargenomen op het Statenplein, langs de straten Kromme Elleboog en Kolfstraat. Of er in deze oudste uitlegfase al sprake was van bewoning van dit deel van de wijk is onbekend, maar vermoedelijk nog niet.

Hierop is een tweede pakket ophogingen aanwezig. Dit pakket (antropogeen pakket 2) is mogelijk opgebracht vanaf het moment dat de spranten in deze nieuwe stadswijk worden aangelegd, namelijk rond 1350. Vermoedelijk is er in dit deel van de stadsuitbreiding nog steeds geen sprake van bewoning; het pakket is dunner, minder gelaagd/gevarieerd en er zijn geen aanwijzingen voor (constructie)hout en/of vloerniveaus en stro-rietlagen zoals die wel ter hoogte van het Statenplein zijn aangetroffen.

Dit deel van de uitbreidingswijk is echter wel verder opgehoogd, mede om de aanleg van de spranten mogelijk te maken. In het deel van de nieuwe stadswijk waar het plangebied ligt, is mogelijk pas vanaf deze periode sprake van bewoning; vermoedelijk is de eerste bebouwingsfase hier te dateren vanaf het begin van de 15e eeuw en zal hebben bestaan uit bebouwing in baksteen. Deze middeleeuwse bebouwing liep mogelijk tot aan de binnengracht, de latere Lindegracht die in dit deel van de stad liep via de huidige straten Lenghenstraat-Lindenstraat-Museumstraat.

Hierop is een pakket ophogingen uit de periode 16e-17e eeuw aanwezig. Gedurende deze periode was er zeker sprake binnen het plangebied, wat is op te maken uit kaarten en prenten waarop in het plangebied bebouwing uit deze periode te zien is. Al deze bebouwing is in de jaren '60 van de vorige eeuw gesloopt waarbij met name de funderingen van de huizen langs de Kolfstraat (specifiek hier) tot grotere diepte zijn gesloopt.

Voor vragen over de bevindingen en conclusies in dit rapport kan contact worden opgenomen met mevr. J. Hoevenberg (tel. 078-770 4905) of dhr. M.C. Dorst (tel. 078-770 4904 van het vakteam erfgoed van de gemeente Dordrecht).

Bronnen

Literatuur

Baarsel, M. van, 1992: Van Aardappelmarkt tot Zwijndrechts veerhoofd: de straatnamen van de historische binnenstad van Dordrecht. Hilversum.

Dorst 2017: Gymzalencomplex Kolfstraat 44, Dordrecht. Een archeologisch bureauonderzoek in het kader van sloop- en nieuwbouwwerkzaamheden. Dordrecht Ondergronds 93. Vakteam Erfgoed, gemeente Dordrecht.

Dorst, M.C., 2015: Leidingvervangning Nieuwstraat-Korte Nieuwstraat, Dordrecht. Een archeologisch bureauonderzoek, begeleiding en boringen. Gemeente Dordrecht. Dordrecht Ondergronds 67.

Dorst, M.C., e.a., 2014: Stadsontwikkeling op het Statenplein. Opkomst en ondergang van een 14e-eeuwse ambachtswijk in Dordrecht. Gemeente Dordrecht. Dordrecht Ondergronds 40.

Sarfatij, H., 1989: Dordrecht, Drievriendenhof, gemeente Dordrecht. Berichten van de ROB, Jaarverslag ROB, 1989.

Geraadpleegde websites

Lijst afbeeldingen

Afbeelding rapportnr op titelblad: Het onderzoeksgebied na de begeleiding voorafgaand aan het booronderzoek, vanaf de Kolfstraat in oostelijke richting (foto: M.C. Dorst, 2018).

Sfeerfoto bij Inleiding: Het onderzoeksgebied na de begeleiding voorafgaand aan het booronderzoek, vanaf de Kolfstraat in oostelijke richting (foto: M.C. Dorst, 2018).

Afb. 1: De ligging van het plangebied in de gemeente Dordrecht (bewerkte kaart uit het geoinformatiesysteem van de Drechtsteden, Drechtmaps, door M.C. Dorst, vakteam erfgoed, 2018).

Afb. 2: De ligging van het plan- en onderzoeksgebied in detail (AutoCad-tekening door M.C. Dorst, vakteam erfgoed, 2018).

Afb. 3. Boven: het herinrichtingsplan met daarop de uit te voeren werkzaamheden. De gevelnummers verwijzen naar de doorsnedes op de bouwtekening uit 1975. Onder: bouwtekeningen van het complex uit 1975 (RAD inventarisnr. 20114b, bouwdoSSIers).

Afb. 4. Een reconstructie van de bebouwingssituatie tot circa 1250 (J.A. Nipius, 2014 uit: Dorst e.a. 2014).

Afb. 5. Boven: het plangebied (groen) bij benadering weergegeven op een uitsnede van een kaart van Guicciardini die de situatie tussen 1581 en 1612 weergeeft. Hierop zijn in het noordelijk deel huizen weergegeven en in het zuidelijk deel mogelijk een onbebouwd perceel. Onder: het plangebied weergegeven op een uitsnede van een kaart van Guicciardini uit 1633. Hierop zijn in het noordelijk deel haaks op de Kolfstraat georiënteerde huizen te zien en in het zuidelijk deel een groot pand dat parallel aan de straat staat.

Afb. 6. Het plangebied weergegeven op de kadastrale minuut 1832 (Beeldbank RCE, kadastrale kaarten 1811-1832, MIN08037H01, AutoCad kadastrale kaart plot door M.C. Dorst, vakteam erfgoed, 2018).

Afb. 7. De Kolfstraat tussen 1953 en 1957, vóór de grootschalige sloop van de huizen gezien in de richting van de Vest (RAD, inventarisnr. 552_322508).

Afb. 8. Links: de Kolfstraat tussen 1960 en 1964 gezien in de richting van de Dwarsgang (RAD, inventarisnr. 947_1708). Rechts: Het zuidelijk deel van het plangebied tijdens de sloop in 1967 (RAD, inventarisnr. 554_34799).

Afb. 9. Het plangebied in 2017 gezien in noordelijke richting (Google Maps, <https://www.google.nl/maps>).

Afb. 10. Enkele van de oudere, archeologische onderzoekslocaties rondom het plangebied. De cijfers naar onderzoeken uit de databank van de rijksdienst RCE, Archis 3 en het geo-informatiesysteem van de Drechtsteden, Drechtmaps, bewerking door: M.C. Dorst, vakteam erfgoed, 2018).

Afb. 11. Enkele van de houten bakken die zijn toegeschreven aan een leerlooiersbedrijf uit de 16e en begin 17e eeuw tijdens het onderzoek op de Drievriendenhof locatie in 1989 (RAD, inventarisnr. 552_312024).

Afb. 12. Een overzicht van de ligging van de boringen en de raai van het geo-archeologisch bodemprofiel A-B (AutoCad tekening door M.C. Dorst, vakteam erfgoed, 2018).

Afb. 13. Een geo-archeologisch bodemprofiel op basis van de boorgegevens van profielraai A-B (AutoCad tekening op basis van de boorgegevens uit Deborah, zie bijlage 1 door M.C. Dorst, vakteam erfgoed, 2018).

Afb. 14. Een vergelijking tussen oost-west georiënteerde bodemprofielen van de opgravingslocatie Statenplein (Dorst e.a. 2014, afb. 14, bewerkte en vereenvoudigde versie) en de boringen aan de Kolfstraat 44. (zie boorprofiel afb. 13). AutoCad tekeningen door M.C. Dorst, vakteam erfgoed, 2018).

Begrippen en afkortingen

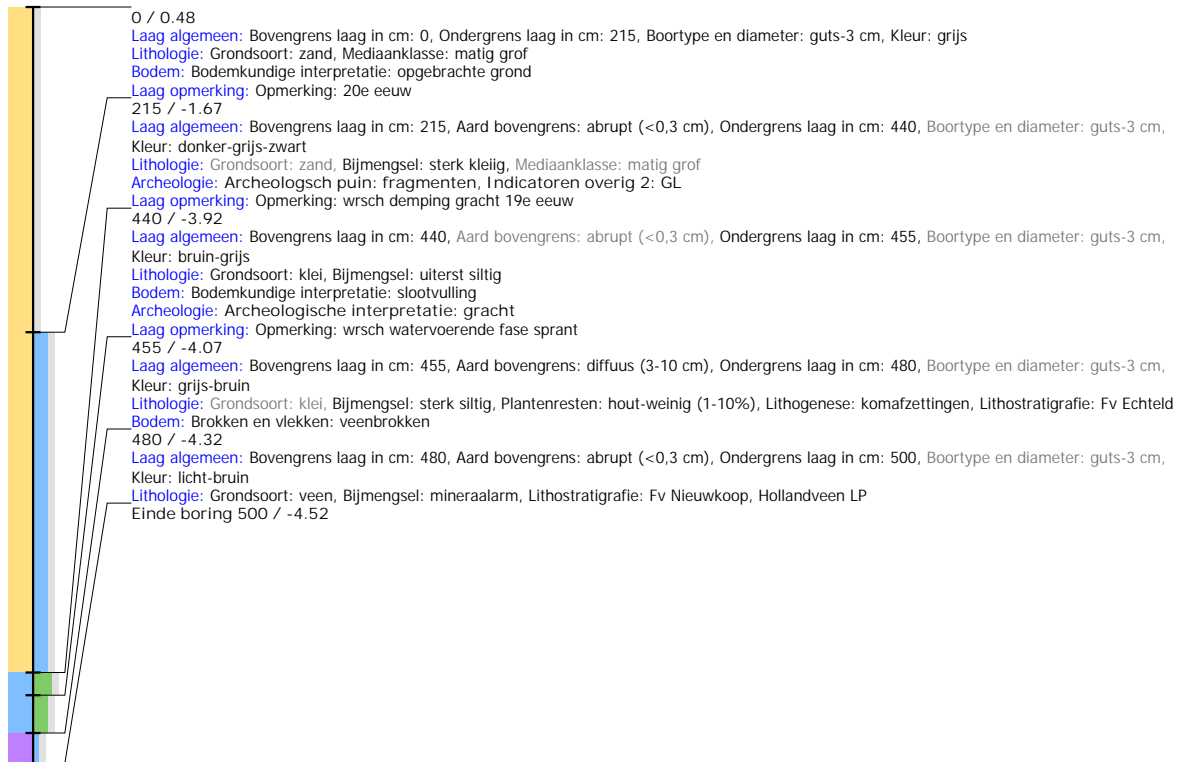
antropogeen	Door mensen gemaakt/gedaan/uitgevoerd, i.i.t. natuurlijk
Bergsche Veld	Zoetwatergetijdengebied ten zuiden van de stad Dordrecht, ontstaan na de Sint Elisabethsvloed van 1421 (verwijst naar Geertruidenberg, later Biesbosch genoemd).
brakwaterkokkel	Gidsfossiel voor de afzettingen van de Sint Elisabethsvloed 1421, zeker als deze tweekleppig en in levenshouding wordt aangetroffen. Het gaat om de tweekleppige <i>Cerastoderma glaucum</i> .
crevasse(afzetting)	Oeverwaldoorbraak (rivier) waarbij (opnieuw) zand is afgezet. Door de doorbraak is een afzetting ontstaan met sediment uit de oeverwal. Crevasse-afzettingen zijn hoger gelegen plekken in het landschap.
detritus	Substantie bestaande uit organische resten van planten en dieren.
donk	Rivierduin of natuurlijke verhoging in het landschap
Formatie van Echteld	Afzettingen vanuit rivier
Formatie van Nieuwkoop	Veenpakket (Hollandveen Laagpakket)
Formatie van Naaldwijk	Afzettingen vanuit zee
Grote Waard	De Grote of Hollandsche Waard was een landbouwgebied in Holland, aan de grens met Brabant. De waard ontstond in de 13e eeuw, na afdamming van de Maas bij Heusden en Maasdam en het aanleggen van een ringdijk. De Grote Waard omvatte de gebieden die tegenwoordig bekend staan als het Land van Heusden en Altena, het Eiland van Dordrecht, het oostelijk deel van de Hoeksche Waard en een stukje Noord-Brabant, ongeveer van Heusden tot Moerdijk.
hil/werf/terp	Woonheuvel of kunstmatige door mensen opgeworpen verhoging in het landschap, i.t.t. donk
indicator	Aanwijzing/vondst/voorwerp/object/spoor
inversierug	Oeverwallen en kreekbeddingen klonken gedurende de middeleeuwse ontginningen door hun grovere materiaal minder in dan de slappe, fijne klei ertussen, waardoor ze nu nog als ruggen in het landschap herkenbaar zijn. Deze 'omkering' in het landschap (oorspronkelijk een geul, nu een rug) wordt ook wel inversie (inversieruggen) genoemd.
klastisch	Verweerde/geërodeerde fragmenten van gesteente die zijn afgezet door water en wind
Merwededek	Gelaagd pakket klei- en zandafzettingen vanuit de rivier de Merwede, na de Sint Elisabethsvloed van 1421 (Formatie van Echteld). Specifiek voor het Eiland van Dordrecht.
Sint Elisabethsvloed	Stormvloed waarbij de zeedijk van de Grote Waard bij het dorp Wieldrecht doorbrak en de Grote Waard verdrong, 18-19 november 1421.
AMK	Archeologische Monumenten Kaart

ARCHIS	Archeologisch Informatie Systeem
AWN	Archeologische Werkgemeenschap Nederland
CHA	Cultuur Historische Atlas, provincie Zuid Holland
IKAW	Indicatieve kaart Archeologische Waarden
KNA	Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie
Mv	Maaiveld (loopoppervlak)
NAP	Normaal Amsterdam Peil (hoogtemaat)
NEN	Nederlandse Norm
PvA	Plan van Aanpak
PvE	Programma van Eisen
RAD	Regionaal Archief Dordrecht
RCE	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Bijlage 1: Boorbeschrijvingen

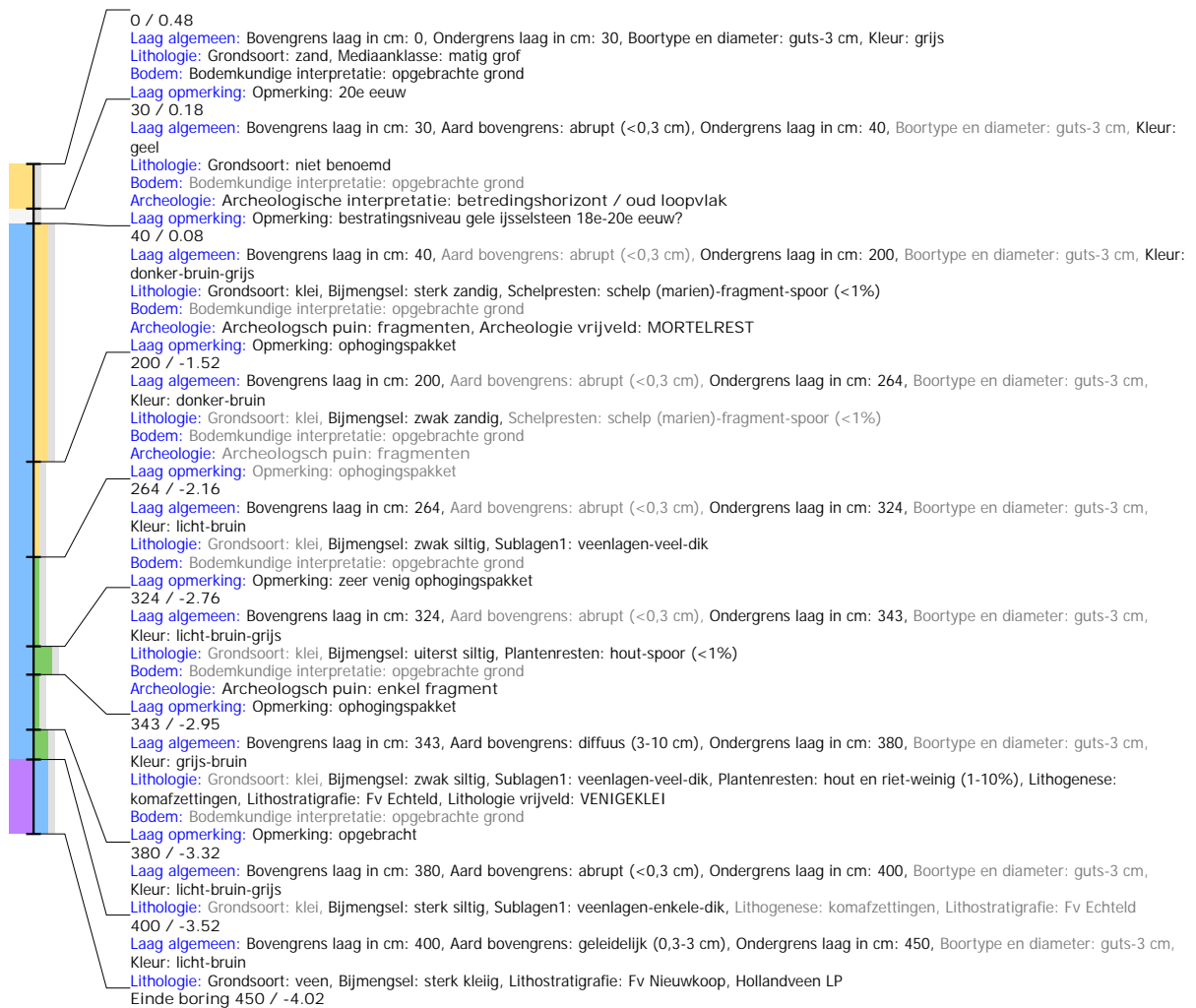
Boring: 1819_1

Kop algemeen: Projectcode: 1819, Boornummer: 1, Beschrijver(s): DORST, Datum: 22-11-2018, Doel boring: archeologie - verkenning, Einddiepte boring in cm: 500
Coördinaten: X-coördinaat in meters: 105.549, Y-coördinaat in meters: 425.276, Precisie coördinaat: 1 dm, Coördinaatsysteem / epsg: Rijksdriehoeksmeting (NL), Hoogte maaiveld in meters: 0.48, Precisie hoogte: 1 cm, Referentievlak hoogte: Normaal Amsterdams Peil, Bepalingsmethode maaiveldhoogte: AHN bestand
Plaats: Provincie: Zuid-Holland, Gemeente: Dordrecht, Opdrachtgever: Publiksaccomodaties Dordrecht, Uitvoerder: Dordt gemeente vakteam erfgoed
Kop opmerking: Opmerking: geboord vanaf 1 m - mv (KMV), 0 = 100 cm - mv

Boring: 1819_2

Kop algemeen: Projectcode: 1819, Boornummer: 2, Beschrijver(s): DORST, Datum: 22-11-2018, Doel boring: archeologie - verkenning, Einddiepte boring in cm: 450
Coördinaten: X-coördinaat in meters: 105.545, Y-coördinaat in meters: 425.273, Precisie coördinaat: 1 dm, Coördinaatsysteem / epsg: Rijksdriehoeksmeting (NL), Hoogte maaiveld in meters: 0.48, Precisie hoogte: 1 cm, Referentievlak hoogte: Normaal Amsterdams Peil, Bepalingsmethode maaiveldhoogte: AHN bestand
Plaats: Provincie: Zuid-Holland, Gemeente: Dordrecht, Opdrachtgever: Publiksaccomodaties Dordrecht, Uitvoerder: Dordt gemeente vakteam erfgoed
Kop opmerking: Opmerking: geboord vanaf 1 m - mv (KMV), 0 = 100 cm - mv

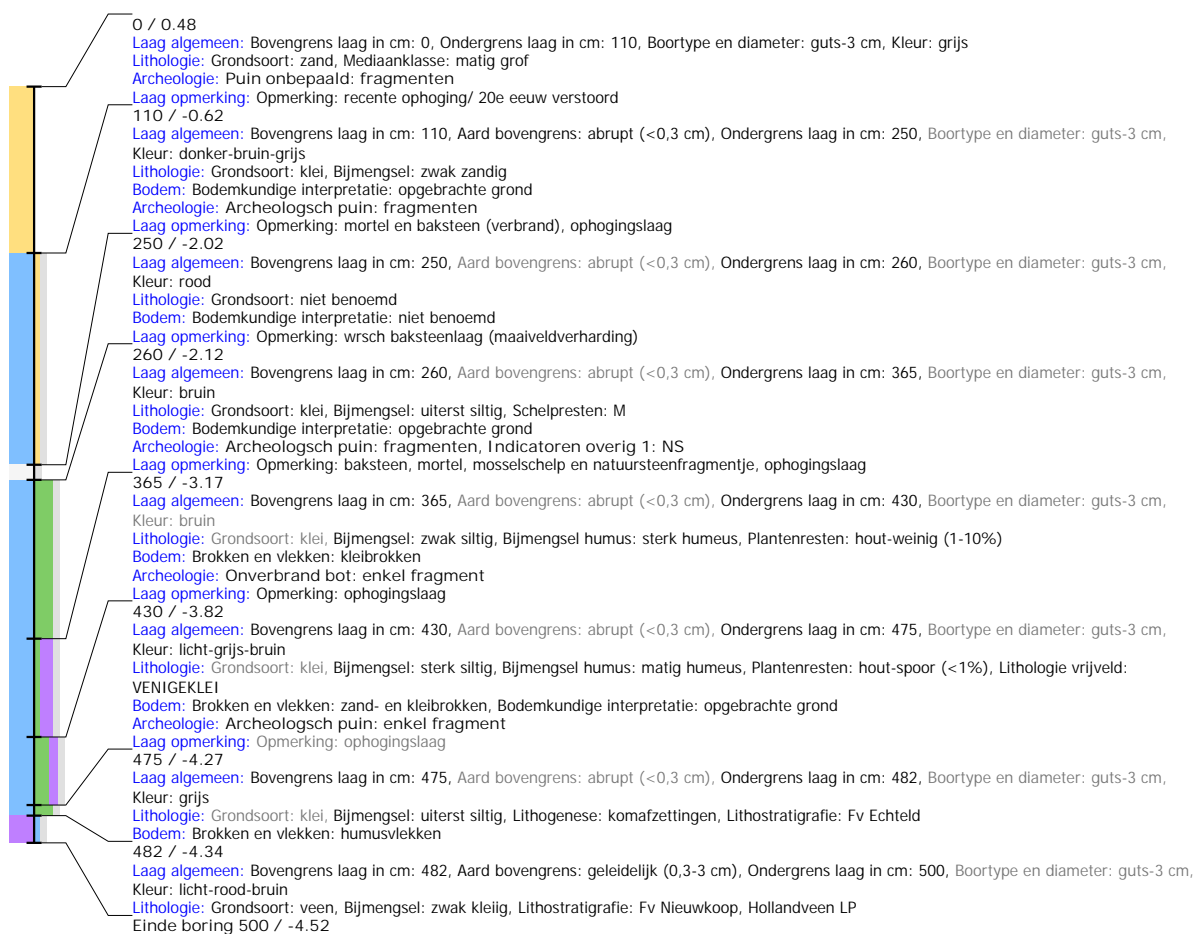
Boring: 1819_3

Kop algemeen: Projectcode: 1819, Boornummer: 3, Beschrijver(s): DORST, Datum: 22-11-2018, Doel boring: archeologie - verkenning, Einddiepte boring in cm: 400
Coördinaten: X-coördinaat in meters: 105.541, Y-coördinaat in meters: 425.69, Precisie coördinaat: 1 dm, Coördinaatsysteem / epsg: Rijksdriehoeksmeting (NL), Hoogte maaiveld in meters: 0.48, Precisie hoogte: 1 cm, Referentievlak hoogte: Normaal Amsterdams Peil, Bepalingsmethode maaiveldhoogte: AHN bestand
Plaats: Provincie: Zuid-Holland, Gemeente: Dordrecht, Opdrachtgever: Publiksaccomodaties Dordrecht, Uitvoerder: Dordt gemeente vakteam erfgoed
Kop opmerking: Opmerking: geboord vanaf 1 m - mv (KMV), 0 = 100 cm - mv

Boring: 1819_4

Kop algemeen: Projectcode: 1819, Boornummer: 4, Beschrijver(s): DORST, Datum: 22-11-2018, Doel boring: archeologie - verkenning, Einddiepte boring in cm: 500
Coördinaten: X-coördinaat in meters: 105.541, Y-coördinaat in meters: 425.269, Precisie coördinaat: 1 dm, Coördinaatsysteem / epsg: Rijksdriehoeksmeting (NL), Hoogte maaiveld in meters: 0.48, Precisie hoogte: 1 cm, Referentievlak hoogte: Normaal Amsterdams Peil, Bepalingsmethode maaiveldhoogte: AHN bestand
Plaats: Provincie: Zuid-Holland, Gemeente: Dordrecht, Opdrachtgever: Publiksaccomodaties Dordrecht, Uitvoerder: Dordt gemeente vakteam erfgoed
Kop opmerking: Opmerking: 0 = maaiveld (KMV)

Boring: 1819_5

Kop algemeen: Projectcode: 1819, Boornummer: 5, Beschrijver(s): DORST, Datum: 22-11-2018, Doel boring: archeologie - verkenning, Einddiepte boring in cm: 600
Coördinaten: X-coördinaat in meters: 105.534, Y-coördinaat in meters: 425.255, Precisie coördinaat: 1 dm, Coördinaatsysteem / epsg: Rijksdriehoeksmeting (NL), Hoogte maaiveld in meters: 0.93, Precisie hoogte: 1 cm, Referentievlak hoogte: Normaal Amsterdams Peil, Bepalingsmethode maaiveldhoogte: AHN bestand
Plaats: Provincie: Zuid-Holland, Gemeente: Dordrecht, Opdrachtgever: Publiksaccomodaties Dordrecht, Uitvoerder: Dordt gemeente vakteam erfgoed
Kop opmerking: Opmerking: 0 = maaiveld (KMV)

